

مبانی برنامه‌ریزی درسی آموزش متوسطه

دکتر حسن ملکی

تهران

۱۳۹۳

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۵	فصل اول: برنامه‌ریزی و جایگاه آن در نظام آموزش و پرورش
۵	برنامه‌ریزی و مراحل آن
۶	مراحل برنامه‌ریزی
۷	انواع برنامه‌ریزی در آموزش و پرورش
۷	الف) طرح‌ریزی آموزش و پرورش
۸	ب) برنامه‌ریزی نیروی انسانی
۸	ج) برنامه‌ریزی آموزشی
۱۱	د) برنامه‌ریزی درسی
۱۶	فصل دوم: آموزش متوسطه در ایران
۱۶	جایگاه آموزش متوسطه در نظام تعلیم و تربیت
۱۸	دوره متوسطه دوره تعیین جهت تحصیل
۱۹	معایب برنامه‌ریزی درسی در نظام متوسطه قدیم
۲۲	تلاش برای تحول آموزش متوسطه
۲۶	فصل سوم: مبانی برنامه‌ریزی دوره متوسطه
۲۶	مبانی اعتقادی و ارزشی برنامه‌ریزی درسی
۲۶	دیدگاه‌های فلسفی و برنامه درسی
۲۶	تعلیم و تربیت از دیدگاه ایدئالیسم (تصورگرایی)
۲۷	تعلیم و تربیت از دیدگاه رئالیسم (واقع‌گرایی)
۲۸	تعلیم و تربیت از دیدگاه پراگماتیسم (عمل‌گرایی)

صفحه	عنوان
۳۰	تعلیم و تربیت از دیدگاه اسلام
۳۳	ابعاد روان‌شناختی آموزش متوسطه
۳۶	ابعاد جامعه‌شناختی آموزش متوسطه
۳۶	نقش نوجوان در جامعه
۳۸	فصل چهارم: هدفهای آموزش متوسطه
۳۸	مفهوم و اهمیت هدف
۳۹	منابع تعیین هدف برنامه درسی
۴۱	جایگاه نظام اعتقادی و ارزشی جامعه در تدوین هدف
۴۲	تشخیص نیازها
۴۴	اصول تعیین اهداف
۴۴	هدفهای کلی آموزش متوسطه در ایران
۵۶	یافت و ساختار آموزشی
۵۸	تقسیم‌بندی دروس
۶۴	هدفهای مواد درسی مختلف
۸۲	فصل پنجم: چگونگی تعیین محتوا در مواد درسی
۸۳	معیارها و اصول انتخاب محتوا
۸۵	ویژگیهای محتوای درسی دوره متوسطه
۹۲	فصل ششم: سازماندهی محتوای برنامه درسی
۹۳	اصول اساسی سازماندهی محتوا
۹۶	شیوه‌های سازماندهی محتوا
۹۶	سازماندهی عمودی
۹۹	سازماندهی افقی
۱۰۰	سازماندهی محتوا در آموزش متوسطه
۱۰۴	فصل هفتم: راهبردهای یاددهی - یادگیری در آموزش متوسطه
۱۰۴	جایگاه راهبردهای یاددهی - یادگیری در برنامه‌ریزی درسی

صفحه	عنوان
۱۰۶	رابطه راهبردهای یاددهی - یادگیری با هدف و محتوا
۱۰۷	راهبردهای یاددهی - یادگیری در آموزش متوسطه
۱۰۸	مرحله اول: تشخیص نیازهای دانش آموزان
۱۱۰	مرحله دوم: انتخاب محتوا و تدوین هدفهای آموزشی
۱۱۴	مرحله سوم: انتخاب روش تدریس
۱۲۷	اصول انتخاب راهبردهای یاددهی - یادگیری در آموزش متوسطه
۱۳۰	فصل هشتم: ارزشیابی
۱۳۱	ضرورت ارزشیابی
۱۳۲	مراحل ارزشیابی
۱۳۶	منابع و مآخذ

مقدمه

دانشجویان رشته‌های دبیری برای کسب آگاهی و مهارت‌های لازم در حرفه معلمی دروس گوناگونی را می‌گذرانند تا دانشها و اطلاعات متنوعی به دست آورند. هر چند بعضی از این دروس دانش تخصصی زیاده‌تری را در اختیار دانشجویان قرار می‌دهد؛ برای مثال کسی که در آینده دبیر شیمی خواهد شد باید آگاهی لازم نسبت به مفاهیم، اصول و قوانین علمی این رشته را به دست آورد، در غیر این صورت نخواهد توانست مبنای علمی قوی در دانش آموزان به وجود آورد.

برخی از دروس برای تحکیم مبانی اعتقادی افراد در نظر گرفته شده است. یقیناً اگر معلم از نظر اعتقادی باور و بصیرت کافی نداشته باشد و از نظام فکری محکم و قابل دفاعی برخوردار نباشد، در تربیت شاگردان^۱ با مشکلات جدی مواجه خواهد شد یا صرفاً به آموزش مطالب ویژه درس مربوط به دور از جهت‌گیریهای اعتقادی اکتفا خواهد کرد.

به طور کلی هر یک از دروس در رشته‌های دبیری در ایجاد صلاحیتهای معلمی نقش خاص خود را ایفا می‌کند، ولی مجموعه این دانش و اطلاعات و مهارت‌های به دست آمده از همه دروس باید به طریقی در یکجا وحدت پیدا کنند؛ به عبارت دیگر دبیران باید در نهایت مجموعه اطلاعات به دست آمده را در دوره متوسطه برای دستیابی به اهداف مواد درسی مربوط به کار گیرند. بر این اساس، دبیر هر ماده درسی، باید مبانی برنامه درسی آموزش متوسطه را به خوبی بشناسد و مطلع

---

۱. برای حفظ جامعیت بحث، در کل کتاب واژه‌های معلم، شاگرد، مدرسه به معنی عام کلمه به کار خواهد رفت به نحوی که اولی کلیه مدرسان، دومی کلیه فراگیران و سومی کلیه سازمانهای آموزشی را شامل می‌شود.

شود که دوره متوسطه بر چه مبنا و تحت تأثیر چه دلایل اعتقادی، روان‌شناختی و جامعه‌شناسی شکل گرفته است.

آشنایی با اهداف آموزش متوسطه مقوله دیگری است که دبیر دوره متوسطه باید آن را بشناسد. آگاهی نسبت به این هدفها به همه فعالیتهای یاددهی - یادگیری جهت می‌دهد و کار معلم را منسجم‌تر می‌کند. اهداف دوره و مواد درسی از طریق آموزش مفاهیم، نگرشها و مهارتهایی انجام می‌پذیرد که از مجموعه آنها به عنوان محتوای آموزشی نام برده می‌شود. کسب آگاهی از ویژگیها، ابعاد و نحوه سازماندهی محتوا معلم را برای انتخاب و تنظیم اجزاء و عناصر آموزشی برای نائل شدن به اهداف مورد انتظار آماده می‌سازد. روشهای یاددهی - یادگیری و شیوه‌های ارزشیابی برنامه درسی و آموخته‌های شاگردان، دو موضوع دیگر است که شناخت آن از لوازم انجام وظایف معلمی است.

ضرورت‌های یادشده از طریق درس برنامه‌ریزی آموزش متوسطه مورد توجه قرار گرفته و به دانشجویان یاد داده می‌شود. از طریق این درس دانشجوی رشته دبیری این توانایی را به دست می‌آورد تا دیگر آموخته‌های خود را در ظرف آموزش متوسطه قرار دهد و زمینه یادگیری دانش‌آموز را برای تحقق هدفهای آموزشی فراهم سازد؛ به عبارت دیگر محل پیوند همه دروس در رشته‌های دبیری، درس برنامه‌ریزی آموزش متوسطه است.

هدفهای کلی تألیف کتاب حاضر آن است که دانشجویان با اهمیت، ضرورت و جایگاه برنامه‌ریزی آموزش و پرورش آشنا شوند و نسبت به مبانی، محتوا، اصول و روشهای برنامه‌ریزی درسی دوره متوسطه آگاهی پیدا کنند. علاوه بر این، دانشجویان با مطالعه و فهم عمیق مطالب، آمادگی نسبی برای مشارکت در برنامه‌ریزی درسی دوره مزبور را به دست می‌آورند.

قابل ذکر است که برنامه‌ریزی و تألیف کتابی با ویژگیهای ذکرشده مشکلاتی به همراه داشت. یکی به این دلیل است که تاکنون کتابی با این جهت‌گیری و محتوای برنامه‌ریزی درسی در دوره متوسطه تألیف نشده است. آنچه

در این زمینه قبلاً منتشر شده یا ترجمه آثار خارجی بوده یا به جزئی از نظام متوسطه مثل افت تحصیلی پرداخته است. دیگر به این دلیل که نگارنده سعی داشته در بخشی از مطالب که مبنای اعتقادی مشخصی دارد، تا حدودی به مبانی اسلامی آن مطالب نیز پردازد. این حالت در فصل سوم کتاب نمود بیشتری دارد. در این فصل، قصد این است که تصریح شود فهم کافی از مبانی اعتقادی برای دانشجویان دبیری، و در نتیجه دبیران آینده، تا چه اندازه ضرورت و اهمیت دارد.

فصل اول کتاب، به تعریف و انواع برنامه‌ریزی اختصاص دارد. در این قسمت دانشجویان با مفهوم برنامه‌ریزی، انواع برنامه‌ریزی در آموزش و پرورش و ارتباط آنها با یکدیگر آشنا می‌شوند. برنامه‌ریزی درسی در بحث‌های این فصل جایگاه ویژه‌ای دارد.

در فصل دوم، آموزش متوسطه در ایران معرفی می‌شود. مشکلات و معایب نظام قبلی متوسطه (قبل از انقلاب اسلامی) و ضرورت تغییر نظام متوسطه در رویکردهای این تغییر در این فصل شرح داده می‌شود. با اینکه از نظر زمانی فاصله زیادی بین شرایط نظام متوسطه در قبل از انقلاب اسلامی و شرایط موجود ایجاد شده، ولی برای فهم تغییرات ضروری در این دوره تحصیلی لازم بود ویژگی‌های نظام متوسطه در آن زمان نیز بررسی شود.

فصل سوم به مبانی برنامه‌ریزی دوره متوسطه اختصاص دارد. این فصل به علت طرح مطالب مبنایی اهمیت زیادی دارد. بدون فهم ویژگی‌های اعتقادی، روان‌شناختی و جامعه‌شناختی آموزش متوسطه برنامه‌ریزی درست و اصولی امکان‌پذیر نیست و در نتیجه آموزش در این دوره نمی‌تواند جهت‌گیری قابل قبول داشته باشد.

در فصل چهارم، هدف‌های آموزش متوسطه معرفی می‌شود. چون هدف‌ها به سایر فعالیت‌های یاددهی - یادگیری جهت می‌دهد و در آنها نظام و انسجام به وجود می‌آورد، اهمیت مطالب این فصل آشکار می‌شود. در این فصل، هدف‌ها در سطوح کلی، دوره تحصیلی و هدف‌های درس توضیح داده می‌شود.

فصل پنجم به تعیین محتوا در برنامه‌های درسی دوره متوسطه اختصاص دارد،

مفهوم محتوا، چگونگی تعیین محتوا، معیارها و اصول تعیین محتوا و نحوه ارائه محتوا مطالب این فصل را تشکیل می‌دهد.

فصل ششم، مطالب مربوط به سازماندهی محتوا را دربر می‌گیرد. مفهوم سازماندهی، اصول سازماندهی محتوا، شیوه‌های سازماندهی محتوا و نحوه سازماندهی محتوا در آموزش متوسطه در این فصل بررسی می‌شود.

راهبردهای یاددهی - یادگیری در آموزش متوسطه موضوع بحث فصل هفتم است. جایگاه راهبردهای یاددهی - یادگیری در برنامه درسی، مراحل اساسی فرایند تدریس در آموزش متوسطه و انواع روشهای تدریس در آموزش متوسطه در فصل هفتم بحث می‌شود.

در فصل هشتم، ارزشیابی برنامه درسی طرح شده است. اهمیت ارزشیابی، مراحل ارزشیابی و جایگاه آن در مجموعه مباحث برنامه درسی قسمتهای مهم این فصل را تشکیل می‌دهد.

شایسته است دانشجویان در مطالعه مطالب این کتاب به نکات اساسی زیر توجه کنند:

۱. اهداف کلی محتوای کتاب و اهداف هر فصل را مورد توجه و دقت قرار دهند و در صورت لزوم برای وضوح کامل اهداف با استاد مربوط و با یکدیگر گفتگو و بحث کنند.

۲. با اینکه سعی شده مطالب کتاب با توجه به نیازهای دانشجویان تهیه و تنظیم شود، ولی برای فهم عمیق و همه‌جانبه برنامه‌ریزی در دوره متوسطه کفایت نمی‌کند؛ بنابراین لازم است به کتابهای دیگری که در زمینه برنامه‌ریزی درسی چاپ و منتشر شده مراجعه کنند و با مطالعه آنها بر دانش و مهارت خود بیفزایند.

در پایان جا دارد از برادر محترم آقای شمس معاون دفتر آموزشهای متوسطه نظری و پیش‌دانشگاهی وزارت آموزش و پرورش که فصل دوم کتاب را مطالعه و نظر تکمیلی ارائه فرمودند، صمیمانه تشکر کنم.

دکتر حسن ملکی